

Arról, ami nincs
– A nemlétezés elméletei –

2. A nemlétezés néhány problémája

2013. szeptember 16.

0.: Összefoglaló a múlt óráról

„Trurl és Klapanciusz a nagy Csinnadratta Cerebron tanítványai voltak, aki a Felsőfokú Nihiliskolában negyvenhét éven át Általános Sárkányelméletet adott elő. Mint ismeretes, sárkányok nincsenek. Ez a primitív megállapítás talán kielégíti az egyszerű elmét, de nem a tudományt, hiszen a Felsőfokú Nihiliskola létező dolgokkal egyáltalán nem foglalkozik; a létezés banális voltát már oly régen bebizonyították, hogy egy szót sem érdemes többé rá vesztegetni. Elég az hozzá, hogy a zseniális Cerebron, egzakt módszerekkel boncolgatva a problémát, a sárkányok három fajtát fedezte fel: a nullás, az imaginárius és a negatív sárkányokat. Mindezek, amint már említettük, nem léteznek, de mindegyik fajta egészen másképpen nem létezik. Az imaginárius és nullás sárkányok, amelyeket a szakemberek röviden csak imagoknak és nullokknak neveznek, sokkal kevésbé érdekes módon nem léteznek, mint a negatívak.” [0]

I. Hogyan lehet beszélni arról, ami nincs?

Probléma 1: A nyelv logikája.

általában az indoeurópai nyelvekben (görög, latin, angol, ...) állítani valamit a létige segítségével lehet (létige *predikatív/kopulatív* használata):

„Petrus **est** iratus.” „Peter **is** angry.” ...

(A magyarban is, kivéve 3. személy jelen idő: „Péter mérges **volt**.” „Én mérges **vagyok**.”)

→ Ha valamiről valamit állítok, akkor nyelvileg annak létezését is kifejezem (létige *egzisztenciális* használata: „Péter **van**.”).
A nemlétezőről csak ellentmondásos állításokat lehet tenni.

- Parmenidész (-5. sz.):

„Nos, én elmondom, te meg fogadd be a szót, miután meghallottad, melyek a kutatásnak azok az egyedüli útjai, amelyek elgondolhatók. Az egyik, hogy: létezik és hogy nincs nemlétezés.

Ez a bizonyosság ösvénye (mert az Igazságot követi).

A másik, hogy: nem létezik és kell lennie nemlétezésnek.

Azt mondom neked, ez az ösvény teljességgel kutathatatlan, mert meg sem ismerheted a nemlétezőt (mivel nem lehetséges) és ki sem mondhatod.” **[1]**

- Martin Heidegger (20. sz.):

Mi mégis megpróbálunk rákérdezni a Semmire. Mi a Semmi? Már az első nekifutás a kérdésnek valami szokatlant mutat. Ebben a kérdezésben eleve úgy tesszük fel a Semmit, mint valamit, ami így és így „van” – mint létezőt. Csakhogy pontosan a létező az, amitől a Semmi teljességgel különbözik. A Semmit érintő kérdezés – mi ez a Semmi, s hogyan van – a kikérdezettet az ellentétébe fordítja át. A kérdés megfosztja magát saját tárgyától.

Ennek megfelelően eleve nem lehetséges semmiféle válasz a kérdésre. Hiszen a válasz szükségképpen ilyen formájú: a Semmi ez és ez („van”). A Semmit illetően kérdés és felelet egyformán értelmetlen.

[2]

I. Hogyan lehet beszélni arról, ami nincs?

Probléma 2: Hogyan definiáljuk?

→ Mi a jelentése?

v.ö. A klasszikus Arisztotelész-féle definíció szerkezet:

dolog	(legközelebbi) neme	megkülönböztető jegye
Ember:	olyan állat,	amelyik észet használ
Kés:	olyan szerszám,	amelyik vág
Háromszög:	olyan síkidom,	amit 3 szakasz határol
(Nem) Létező:	olyan ???	amelyik ???

Pl. a „létezés” (*existence*) néhány online definíciója:

- „**1. a. régies:** valóság, szemben a látszattal. **b:** valóság, ahogy a tapasztalat nyújtja. **c (1):** a létező dolgok összessége (2): egy bizonyos létező. **d:** érző vagy élő dolog.
2. a: a léttel rendelkezés állapota vagy ténye, különösen az emberi tudattól függetlenül, illetve a nemlétezéssel szembeállítva. **b:** a lét azon módozata, amelyik minden létmódban közös. **c:** lét egy korlátozó feltételhez képest, vagy egy adott aspektus szempontjából.
3: aktuális vagy jelenlegi fennállás” [3]
- „**1.** A lét, levés, fennállás állapota; levőség [*beinghood*]
2. Tapasztalati valóság, a fizikai univerzum szubsztanciája.” [4]
- „**1.** valódi vagy élő dologként levés állapota, vagy jelen levés egy bizonyos helyen, időben vagy helyzetben.
2. az a mód, ahogyan valaki éli az életét, különösen ha az élet nehéz.” [5]

I. Hogyan lehet beszélni arról, ami nincs?

Probléma 3: Miről szól a nemlétezés állítása?

- „George Lucas szakállas.” → G.L.-ra vonatkozik, rá igaz (konkrét objektum)
- „A macska egy gerinces állat.” → az összes macskára vonatkozik (halmaz)

DE:

- „Harry Potter nem létezik.” → Mire vonatkozik? Mi a tárgya?
- „Nincsenek trollok.” → és ennek?

Ha ezek igaz mondatok, akkor mi teszi őket igazzá? Mikről szólnak?

(Már hasonló kérdések fellépnek:

- „Harry Potter egy varázsló.” → ???
- „A trollok buták.” → ???)

I. Hogyan lehet beszélni arról, ami nincs?

Probléma 4: Hogyan teszünk szert a nemlétezés fogalmára?

Hume (18.sz):

„Maga a létezésnek az ideája következőképpen ugyanaz az idea, mint az, amelyiket létezőnek képzelünk. Egyszerűen gondolkodni valamin, és úgy gondolni rá, mint valami létezőre, ez nem két különböző dolog. A létezés ideája semmit sem tesz hozzá ahhoz az ideához, amelyhez kapcsolódik. Bármit képzelünk el, mindig létezőnek képzeljük. Bármely tetszőleges ideánkra áll, hogy valamilyen létezőnek az ideája, és a valamilyen létezőnek az ideája nem más, mint bármely tetszőleges ideánk.” [6]

Ráadásul:

Ha minden értelmes képzetem, fogalmam stb. [idea] a tapasztalatból származik (= empirizmus), akkor a „létezés” nem ilyen, mert sosem nyerhetem a tapasztalatból (hiszen minden, amit tapasztalok, eleve létezik)

II. Hogyan tudhatom, hogy valami nincs?

Probléma 5: Ha minden tudás a tapasztalatból ered, akkor soha nem tapasztalhatok nemlétezését vagy nemlétezőt!

Lásd: az imént Hume és az empirizmus. Berkeley (18. sz.) szerint:

„Azt mondom, hogy az asztal, amelyen írok, létezik; azaz látom és tapintom, és ha kimennék a dolgozószobámból, azt kellene mondanom, hogy létezett, értve ezen, hogy ha dolgozószobámban lennék, észlelhetném, vagy hogy valamely más szellem éppen észleli. Volt valamilyen szag, tehát szagolták; volt egy hang, tehát hallották; volt egy szín vagy alak, tehát látás vagy tapintás útján észlelték. Ez minden, amit az ilyen és hasonló kifejezéseken értenek. Teljességgel felfoghatatlannak találok ugyanis, ha a nem gondolkodó dolgok abszolút létezéséről beszélnek, tekintet nélkül arra, hogy ezeket a dolgokat észlelte-e valaki. Lenni (*esse*) és észleltnek lenni (*percipi*) számunkra ugyanaz; és nem lehetséges, hogy az őket észlelő elméken vagy gondolkodó dolgokon kívül bármiféle létezéssel bírjanak.” [7]

Hume:

„De jóllehet gondolataink látszólag ily korlátlan szabadságot élveznek, mégis tüzetesebb vizsgálat esetén azt fogjuk látni, hogy a valóságban igen szűk határok közé vannak szorítva, s hogy ennek az elmének ez az egész teremtő képessége nem egyéb, mint az érzékszerveink és a tapasztalataink által szolgáltatott anyag összevegyítése, átalakítása, felnagyítása vagy kicsinyítése. Ha aranyhegyekre gondolunk, csak két, egymással összhangba hozható s már korábbról ismert eszmét: *aranyat* és *hegyet* kapcsolunk össze. Magunk elé képzelhetünk egy erényes lovat, mert az erényt saját érzelmeink alapján el tudjuk képzelni, s ezt a fogalmat hozzákapcsolhatjuk a lónak, a jól ismert állatnak képéhez és alakjához. Egyszóval a gondolkodás minden anyaga külső vagy belső érzésből ered, csak ezek vegyítése és összekapcsolása tartozik az elme és az akarat tevékenységi körébe. Vagy hogy a filozófia nyelvén fejezzem ki magamat, minden eszménk, vagyis gyengébb képzetünk a benyomásainknak, vagyis az elevenebb képzeteinknek másolata.” [8]

II. Honnan tudhatom, hogy valami nincs?

Probléma 6: A van/nincs empirikus aszimmetriája

„Létezik fehér holló”	„Nem létezik fehér holló”
Itt egyetlen objektum képes megalapozni az állítás igazságát.	Itt (gyakorlatilag vagy elvileg) végtelen sok dolgot kell megnézni, hogy megalapozzuk az állítás igazságát.

Megjegyzések:

- Hátterben az ún. indukció-probléma: ha a tapasztalat mindig egyedi dolgokra vagy esetekre vonatkozik, hogyan vagyunk képesek általános („minden”/„semelyik”) állításokat megalapozni?)
- Korlátos esetekben („A családomban nincs politikus”, „A teremben nincs nyugdíjas”) elegendő véges esetet ellenőrizni, de szeretjük a korlátlan általánosításokat mind a tudományban („Nincs a fénysebességnél gyorsabb részecske”), mind egyébként („Nem létezik megbízható nő/pasi”)
- Ha elméletileg zárunk ki valamit (pl. örökmozgó), akkor nem kell a végtelen tapasztalat, viszont a „nincs” helyett a „nem lehet” esete lép fel

II. Honnan tudhatom, hogy valami nincs?

Probléma 7: Mik egy nemlétező azonosság-feltételei?

Bertrand Russell (20. sz.):

Helyzet: Tegyük fel, hogy az ajtóban éppen nem áll (értsd: nincs) sem kopasz ember, sem kövér ember.

Kérdés: Azonos-e az ajtóban nem álló (de lehetséges) kopasz ember az ajtóban nem álló (de lehetséges) kövér emberrel?

Válasz: Nem lehet eldönteni, azaz nem értelmes a kérdés.

Tanulság: A nemlétező nem kezelhető entitásként, mert „*No entity without identity.*”

Háttérben az ún. Leibniz-elv: valami akkor és csak akkor azonos egy másik valamivel, ha minden tulajdonságában megegyezik vele.

Azaz: a megkülönböztethetetlenek azonosak, és az azonosak megkülönböztethetetlenek.

III. Miért akarok beszélni arról, ami nincs?

- (i) A nyelvi kényszer (nyelv logikája) miatt
 - Heidegger:

Furcsa módon azonban, amikor a tudományt művelő ember körülhatárolja azt, ami legsajátábban az övé, kifejezetten vagy sem, valami másikról beszél. Csak a létezőt kell kutatni és – semmi mást; egyedül a létezőt és – semmi egyebet; csakis a létezőt és rajta kívül – semmit.

Hogyan is áll a dolog ezzel a Semmivel? Vajon véletlen-e, hogy önkéntelenül is így beszélünk? Vajon csak egyfajta beszédfordulat-e ez – és semmi más?

[9]

– Rudolf Carnap (20. sz.), Heideggert kritizálva:

„ A látszatállításokban elkövetett logikai hibák többsége talán azokon a logikai fogyatékokon alapul, amelyek nyelvünkben a „lenni” szónak és a többi, legalábbis a legtöbb európai nyelv megfelelő szavainak a használatához tapadnak. Az első fogyatékos a „lenni” szó kétértelműsége; egyszer a predikátumot csatoló kopulaként használják („én éhes vagyok”), másszor pedig a létezés megjelölésre („én vagyok”). Ezt a fogyatékosgot súlyosbítja még, hogy a metafizikusok gyakran nincsenek tisztában ezzel a kétértelműséggel. A második fogyatékos az ige második -- egzisztencia -- jelentésénél található. Az igei forma predikátumot sugall ott, ahol nincs ilyen. Jóllehet, már régóta tudjuk, hogy az egzisztencia nem tulajdonság (vö. az ontológiai istenérv kanti cáfolatát), ebben a kérdésben teljes mértékben mégis csak a modern logika konzekvens; az egzisztencia jelét olyan szintaktikai formában vezeti be, hogy a predikátumtól eltérően ne vonatkozhasson tárgyak jeleire, hanem csak predikátumokra (...). Az ókortól kezdve a legtöbb metafizikus hagyta, hogy a „lenni” szó igei és ezáltal predikatív formájú látszatállításokra csábítsa, pl. „én vagyok”, „isten van”.” **[10]**

(ii) Intencionalitás:

Minden, ami mentális tevékenység tárgya, valamilyen értelemben entitás

- „Esténként azt képzelem, hogy én vagyok Superman.”
- „Zsuzsi attól retteg, hogy egyszer megtámadja egy vámpír.”
- „Géza olyan barátnőt szeretne, mint Daenerys Targaryen.”

→ Ha ezek a mondatok igazak (lehetnek), akkor a bennük foglalt fogalmaknak kell valamire vonatkozniuk, tehát azok is valamilyen értelemben léteznek (Alexius Meinong, 19/20. sz.)

(iii) Mert sikeres modelleket adnak a valóságról (elméleti, matematikai, stb. fogalmak)

(iv) Mert hatással vannak ránk (mentális objektumok, absztrakt létezők, fikciók, hallucinációk, múlt)

→ Oksági viszonyokon keresztül a világunk részei, tehát valahogyan léteznek

Idézett szövegek forrásai

- [0] Stanislaw Lem: „Trurl és klapanciusz hét utazása. Harmadik utazás, avagy a valószínűségi sárkányok” In *Kiberiáda*. Európa, 1987.
- [1] In *Görög gondolkodók 1*. Kossuth Kiadó, 1992. 84-85. o.
- [2] Martin Heidegger: „Mi a metafizika?” In „... költőien lakozik az ember”. T-Twins kiadó, 1994. 17. o.
- [3] <http://www.merriam-webster.com/dictionary/existence>
- [4] <http://en.wiktionary.org/wiki/existence>
- [5] <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/existence>
- [6] David Hume: *Értekezés az emberi természetről*. Gondolat kiadó, 1976. 105. o.
- [7] George Berkeley: *Az emberi megismerés alapelveiről*. In *Tanulmányok az emberi megismerés alapelveiről és más írások*. L'Harmattan Kiadó, 2006. 100-101. o.
- [8] David Hume: *Tanulmány az emberi értelemről*. Magyar Helikon, 1973. 27. o.
- [9] Martin Heidegger: Id. mű, 15-16. o.
- [10] Rudolf Carnap: „A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül”
http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/ktar/forr_ed/carnap.htm